

HÁROM
ÉRTEKEZÉS.

ÍRTA

PEKCZELNÉ KOZMA FLÓRA.

BUDAPEST

1909.

A THEIZMUS ESZMÉJE A FILOZÓFIA TÖRTÉNELMÉBEN.*

Talán különösnek tetszik, hogy női együletben theizmusról és filozófiáról akarok beszélni! De a mai részint bigott és elfogult, részint vallástalan materialista világban, midőn társadalmunk épen a filozófiai gondolkodás hiánya miatt kultiválja ezen egymásnak mereven ellentmondó szélsőségeket, talán nem egészen felesleges, hogy a nők: a jövő nemzedéket nevelő anyák előtt is azt az arany középutat mutató irányt hangsúlyozzuk, mely menten minden elfogultságtól, tudományos és filozófiai alapon bizonyítja a theizmus létjogosultságát.

Hányszor nevetnek rajtunk szentimentálisoknak nevezett asszonyokon, ha az isten-eszmébe vetett hitünket véletlenül eláruljuk s immár fennhangon hirdetik velünk szemben, hogy a fejlődő, haladó és tudományokban jártas embernek nem lehet vallása. És ezen véleménnyel szemben már nem elég az egyházak és szent könyvek tanaira mutatni, mert tényleg komolyan kezdünk a tudományos haladás útjára térni és a felekezeties gondolkodáson felül emelkedni. Nekünk nevelőknek és anyáknak, kiknek kezébe a jövő szelleme van letéve, ismernünk kell úgy a múlt, mint a jelen theista alapon felépült bölcsészettét, hogy szükség esetén komoly és tudományos színvonalú harccal is gátat vethessünk a mindjobban terjedő materializmusnak.

* A «Művészet és Művelődés Magyar nők Köre» ismeretterjesztő estélyen tartott előadás.

Ezen tanulmányozás útján láthatjuk csak be, hogy haladás, fejlődés és a lélek vallásossága nem ellenkeznek egymással, vagyis hogy a vallásos hit is fejlődésképes; mert ha végig futunk a bölcsészet történetén, látni fogjuk, hogy a theista alapon gondolkodó filozófusok mindig a korszakok változása szerint, különböző formákban produkálták vallásos eszméiket. De ez nem azt bizonyítja, hogy a vallásos érzelem nem az abszolút igazság felé vezet! Mert ha az Isten-hit csak egy elfogult és hamis érzelem lett volna, lehetetlen, hogy épen a fejlődő korszakok szelleme és az a magas és tudományos színvonal, melyen történelmünk kimagasló filozófusai álltak, el ne sepepte volna előbb-utóbb a lelkek mélyéből. Az a tényállás, hogy ezen eszme egyre haladt a korrallal együtt és a legnagyobb és legveszedelmesebb ellenáramlatok dacára sem tudott elenyészni, mutatja, hogy van egy pozitívnek mondható abszolút isten-eszme, mely felé halad a tökéletesedő világ theista bölcsészete.

Engedjék meg, hogy csak nagyon röviden és hézagosan, csak egy-egy főbb theista irányzatot futólag érintve, nagy lépésekben vezessem végig hallgatóimat a bölcsészet történetén.

*

Már az ó-kor kezdetleges görög filozófiája többnyire vallás-szerű gondolatokkal párosulva jelentkezett. Csakhogy természetesen a korhoz mért anyagiasabb és misztikusabb formában, mint ahogy az igazi filozófiai szellem megengedheti. Például a *fizikusok*, kik szerint a világegyetem ősz oka kezdete az anyag, valami csodálatos miszticizmust is értettek ezen anyagnak nevezett ősz ok alatt s míg *Thaïes* (VII. sz. Kr. e.) hirdeti, hogy a lélek nélküli víz minden dolognak a princípiuma, *Anaximenes* (VI. sz. Kr. e.) és *Diogenes* (V. sz. Kr. e.) már az élőnek képzelt levegőt mondja minden dolog kezdetének, melyből sűrűsödés és hígulás folytán áll elő tűz, szél, felhő, víz, föld, kő stb. s míg *Anaximenes* csak élőnek, de nem értelmesnek mondja ezen ősz eredetet, *Diogenes* már értelmesnek is hirdeti a levegőt s ennél-

fogva az egész világegyetemet. Ez ugyan inkább pantheizmus, de azért határozottan a személyes isten-eszme felé tart.

A matematikusok, kik közül *Pythagoras* (VI. sz. Kr. e.) talán a legnevezetesebb bölcsele, a *számokra* és matematikára alapítják az egész nagy mindenséget. De az «egy» az abszolút szám, tehát az egység fogalma minden dolognak ős eleme. Hogy ez a tan egyúttal a tovább élő lélek tana is volt, mutatja az a jelenség, hogy *Pythagoras* a lélekvándorlást is tani* totta. Ez azért különös, mert ő a lélek elemét háromfélére osztja: értelem, ész és kedélyre. A két utóbbi meg van szerinte az állatokban is, de már az értelem csak az ember tulajdona. *Pythagoras* beszél a szférák harmóniájáról, mint a legfelségebb zenéről, melyet csak azért nem hallunk, mert születésünk-től fogva folyton fülünkbe cseng. Mi más ez, mint a *Diogenes* szerinti élő és harmonikus mozgással bíró levegőnek a tana?

A matematikai bölcészet testvére az *aleai* iskola, melynek *Xenophanes* (VII–VI. sz. Kr. e.) egyik legnagyobb alakja. Hirdeti szintén, hogy az «egy», vagyis az isten oszthatatlan és egész. De ő ezt az egyet szintén feltalálja mindenben; nem csak emberben, állatban, hanem szintén fűben, fában stb. Felfogása tehát szintén pantheizmusnak mondható, mely felfogás azonban egyúttal csirája a kereszténység «mindenütt jelenlevő» Istenének.

Nagyon érdekes az úgynevezett *atomisták* bölcselete, mely szerint a lélek finom, sima, kerek atomokból áll, melyek az egész testben el vannak oszolva és a különböző organizmusokban különböző szolgálatot végeznek. Ezen iskolának *Demokrit* (V. sz. Kr. e.) talán a legnagyobb alakja s azzal a mondásával, hogy «nem félelemből kell a rossztól tartózkodni, hanem önmagunktól való szégyenből», ma is utat mutató erkölcs-bölcsele-nek tekinthető.

A szofisták szomorú tanai után, melyek a legnagyobb bizonytalanságot hirdették az előbbiekkal szemben, – a *sokratesi bölcészet* emelkedett ki természetesen *Sokratessel* (V. sz.), *Platóval* (V., IV. sz.) és *Aristotelesszel* (IV. sz.) az élen. Ez egy gyönyörű

és sokkal szabadabb theista filozófia a legmagasabb elvekkel és legszigorúbb erkölcsiséggel. Ez a lépés már szakítás volt a múlt zürzavarával és minél felvilágosodottabb és szabadabb formában jelentkezett a vallás fogalma, annál erőteljesebb és kérelhetetlenebb alakban növekedett nyomában az erkölcsi tökélyre való vágyódás. Lehetetlen Sokrates és Plato filozófiájában önmegtagadó, másokért áldozó tanaiban, Aristoteles logikájában és az «abszolút szellem» iránt való hitében már a kereszténységnek magas gondolatát fel nem fedezni!

A *stoikusok* – kikhez *Zeno* (IV–III. sz. Kr. e.), *Kleanthes* és *Antipater* is tartozott – annyira hódoltak az isteneszmének és az azzal kapcsolatos szellemi életnek, hogy minden más örömet' megvetettek, sőt magát az életet sem becsülték semmire és szinte örültek, ha azt elvethették. Erre egyik írónk nagyon helyesen jegyzi meg, hogy mennyivel nagyobb gondolat volt a kereszténység megalapítójának életmegbecsülése, mely életnek azután önszántából való eldobása valóban az emberiség jóvoltáért történt *áldozatnak* tekinthető.

A skepticizmussal szemben az *eklektizmus* szintén erősen az isten-eszme mellett állott. Legérdekesebb képviselője *Cicero* (II-I. sz. Kr. e.), ki lelkesen tanította, hogy a vallás az emberiségnek életereje s vele együtt a magasabb embernek fogalma is elenyészne e földön.

A *kereszténység* fellépéséről szükségtelen e körben bővebben megemlékezni; legfeljebb azt jegyzem meg, hogy a világtörténelemnek ezen hatalmas korszakokat alkotó momentuma természetesen szintén a filozófia történetéből, a filozófiai gondolkodásmódból sarjadt és nőtt ilyen széles fává; tehát nem foglalhatják le pusztán az egyházak és felekezetek a maguk számára, de viszont nem küszöbölhetik ki korunk filozófiai alapon álló, szabadon gondolkodó irányzatai sem körükből, mert ez is a fejlődés, mondjuk a legmagasabb fejlődés produktuma, mely csak az emberiség *visszavivő* és *tökéletlenítő* tulajdonsága és hajlama miatt nem érhet el a fejlődéstanhoz méltó magas színvonalat! Ha a görög bölcsészetet Sokratessel az élen, mint

a filozófia történelmének egyik legbecesebb produktumát, készséggel elismerjük – és el is kell ismernünk. – úgy lehetetlen, hogy a jézusi filozófiát, mely filozófia általános altruizmusával magasan túlszárnyalta Sokratesnek inkább csak a saját egyéniségét tökéletesítő theoriáját, ne mint a görög bölcsészet kiforrott, ideálisan tökéletesített, de egyúttal a zsidó eszme hatalmasságát is öröklő végkifejlődését tekintsük, ezáltal a fejlődés és haladás hatalmas történetében is örökös helyet biztosítva számára! Sőt még a XVI. század reformációja is, mely bár tiltakozott a filozófiai irány ellen, Zwinglivel és Lutherrel az élén határozottan egy bölcsészet szülte haladás volt, mely akkor felelt meg legjobban feladatának, midőn félretéve az előítéletet, néhány merészebb, de erősen hívő reformátorral az élén (mint pl. Servét Mihály) tényleg filozófiai alapon haladt tovább. Ennek az iránynak továbbvivői Channing, Martineau, Emerson, Longfellow a költő, stb. De hogy visszatérjek tárgyamra, a római *stoikusok* közül a legnagyobb *Seneca* (I. sz. Kr. u.). Nagysága épen az isteni tökéletességre buzdító filozófiájában rejlik. Jelszava, hogy nincs semmi jó – csak az erény!

Az új *platonizmust* megelőzőleg ismét a skepticizmus ütötte fel a fejét, de a *Philo* féle bölcsészet – mely már szinte theológiává vált és a platonizmus szinte a keleti miszticismussal egyesült általa – ismét az isteneszme felé terelte a bölcsészetet, bár túlságos theologiai ismeretével határozottan ártott a bölcsészet független és szabadon szárnyaló voltának.

A középkorban (V–XV. sz.) támadó *scholasticizmus* határozottan pantheistikus elveket vallott, mely mindenütt és mindenben istent látott. Az *arab bölcsészet* is, mely aristotelesi alapon áll és a renaissance-nak előhírnöke, természetesen szintén vallásbölcséleti irány.

Az új-kor egyik legnagyobb gondolkodója *Descartes* (XVII. sz.) az ő mély jelentőségű mondásával: *cogito ergo sum* (gondolkodom, tehát vagyok) megalapította a józan ész és logika szülte vallást. Vagyis, ha érzem egyéniségemnek határozottságát, elveimnek és gondolataimnak teremtő erejét, szükségképpen éreznem

kell egyéniségemnek különálló, magasabb eredetből származó pozitív létezését is. Gyönyörűen utal a «benszületett» eszmékre, vagyis a *szükségképi* igazságokra, melyek abszolúte igazak.

Malebranche (XVII–XVIII. sz.), *Spinoza*, *Locke* (XVIII. sz.) mind az Isten eszme alapján fejtették ki bölcséletüket. Spinoza – a nagy zsidó reformátor – ragyogó egyéniségéről, felvilágosodott szabad szelleméről és ennek dacára mélységes Istenhitéről most e télen hallottunk egyik legnagyobb bölcsészünk, Alexander Bernát ajkáról egy gyönyörű előadást; és modern szellemű, tudományokban jártas, szabadelvű előadónk összehasonlítva Spinozát Descartessel, *épen azért emelte bölcsészetét a másiké fölé*, mert az *még hívőbb* volt és valóságos fanatizmussal bízott a *gondolat*, az *abszolút* gondolat megváltó erejében! Nagyon kár, hogy e hatalmas előadást – melyet Alexander az Izraelita Irodalmi Társaság felolvasó ülésén tartott – a keresztények közül csak hárman-négyen hallgattuk végig; mert a mai atheista és materialista világban ezen előadás csak erősítésül szolgálhatott volna meglazult kereszténységünkre nézve is.

Az *angol moralisták*, kik közül gróf *Shaftesbury* (XVII–XVIII. sz.) tűnt ki különösen humanisztikus tanai által, szintén hasonló alapon dolgoztak s e mozgalomhoz tartoztak a *deisták*, kik az ész-vallást és a bibliának kritikus szemmel való tanulmányozását hirdették.

Newton Izsák (XVII–XVIII. sz.), *Leibnitz*, *Wolf* (XVII–XVIII. sz.), *Reimarus* (a theologiai racionalizmus híve), *Mendelssohn Mózes* (a német felvilágosult bölcsészet egyik előharcosa), valamint *Lessing* (XVIII. sz.) egytől-egyig mind az isten-eszme mellett harcoltak, egyúttal a józan ész tekintélyét a dogmatizmussal szemben, a szabad vizsgálódást és a folytonos kijelentést hirdetve. S míg Locke – bár hisz a lélekben – tagadja a velünk született eszméket, Leibnitz lelkesedéssel vallja a szükségképi igazságok létezését. Lessing szerint vallás és bölcsészet elválaszthatlanok.

Rousseau (XVIII. sz.), ki egész lélekkel harcolt az egyháziaskodás és felekezetiesség ellen, természetes, velünk született

vallást és istenhitet követel tőlünk. Sőt még *Voltaire* is (XVIII. sz.), ki egyenesen a kereszténység ellen fordul, sőt működésében az ateizmus felé hajlik, életének *érett* korszakában, nagy tudásának *végleszűrődésekor*, az isteneszmének épített kápolnát!

Kant (XVIII. sz.) filozófiája, mely lehetetlen, hogy az egész modern világra imponáló hatással ne legyen – határozottan kimondja, hogy Isten, halhatatlanság és erkölcsi szabadság eszméje oly szükséges feltételei az életnek, hogy ezek nélkül igazi erkölcsi magaslatot el sem lehet képzelni. Pedig őszintén kimondja, hogy isten létét pozitív kimutatni nem lehet, de *erkölcsileg* kell bizonyosaknak lennünk létezése felől! Ez szolgál alapul a «gyakorlati ész bírálata»-nak, mely egyik legértékesebb műve. Nagyon értékes még a theizmus szempontjából «Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft» című munkája. *Kant* erkölcsstanának és eszthetikájának *Schiller*, a nagy költő volt leglelkesebb hirdetője. Nemrégén pedig egyik elsőrangú modern theologusunk: az evang. theol. akadémia igazgatója, *Kant* filozófiájában rámutat a kereszténység alapvonásaira.

A *Kant* után következő *Fichte-féle* (XVIII–XIX. sz.) bölcsélet tulajdonképpen alapul szolgál *Schelling* (XVIII–XIX. sz.) és *Schleiermacher* vallásbölcészétének, mely viszont megalapítója a modern, szabadelvű protestantizmusnak.

Hegel (XVIII–XIX. sz.) és követőinek filozófiája már szinte átcsap a dogmatikus kereszténység tanaihoz, melynek azután a legkérlelhetetlenebb ellenfele *Schopenhauer* bölcsellete lett.

Még a pozitív bölcészet is, melynek megalapítója *Comte* *Ágost* volt, s legnevezetesebb továbbvivői *Mill Stuart* és *Herbert Spencer*, bár nem ismeri el, de határozottan *nem meri tagadni* az egyetemes lélek létezését! Sőt sokak szerint *Spencer* – bár filozófiája ellentmond e nézetnek – határozottan vallásos érzésű ember volt.

Darwin (XIX. sz.) – a modern tudomány megalapítója, a «fajkeletkezés» halhatatlan írója – többször említi munkáiban, hogy a fizikai és kémiai erők játéka *nem* magyarázza meg a

szerves élet keletkezését. Önéletrajzában pedig határozottan ki-mondja, hogy e harmonikus világegyetem *nem* lehet egy terv-szerűséget nélkülöző szeszélyes véletlen produktuma. Még követője, *Haeckel* is, ki nem híve a vallásos felfogásnak, az «igaz», «jó» és «szép» szentháromság tanát állítja fel s megköveteli, hogy e fogalmakban valóságos isteneszmét imádjunk!

Hogy ezt a nagyon hézagos ismertetést korunk egyik nagy gondolkodójának, *Tolstojnak* bölcsészetével egészítsem ki, bármennyire kicsinyelje a szabadgondolkodók tábora e nagy ember altruistikus theista eszméjét – azért fenséges ez a szabadelvű-séggel és felvilágosodottsággal párosult dogmanélküli vallás, mely mindenáron a szociális viszonyok tökéletesebb rendezését célozza.

Hogy saját viszonyainkról is beszéljek, a *Magyar Filozófiai Társaság* tavalyi közgyűlésének elnöki megnyitójában *Medveczky Frigyes* dr. egyet, tanár, nagytekintélyű tudós, határozottan kijelentette, hogy a Társaság szelleme *nem* azonosítja magát a materializmussal. Hogy *Alexander Bernáton* és *Beöthy Zsolton* kívül – kik mindenesetre vannak olyan tág látkörű, szabadelvű és tudományosan képzett bölcsészek, mint korunk és hazánk materialista tudósai – csak a nemrég elhunyt dr. *Brassay Sámuel*t említsem, e kiváló bölcsész és világos fejű, elfogulatlan ember-barát, dacára, hogy erős harcot folytatott a bigottizmus és miszticizmus ellen, rendíthetlen híve volt a felvilágosodott és szabadelvű vallásnak. Gyönyörű felolvasásaiban, tanulmányaiban rendkívüli logikával küzdött a materializmus és skepticizmus ellen. Büchner azon állítására, hogy «az anyagon kívül más állomány nincs; ha hát a lélek nem anyag, nem is állomány, tehát azon értelemben, amiben a létezészt venni szoktuk, nem is létezik», kitűnő humorral azt feleli: «annyi, mintha azt mondaná, hogy a várnai, kenyérmezei ütközet, Magyarország kormányzása s más események lefolytak, de azért Hunyadi János nem létezett soha!»

Már most, ha végigtekintünk e fényes, igazán halhatatlan névsoron és számba vesszük, hogy milyen hézagos, tökéletlen kis képét adtuk a filozófia hatalmas theizmusának, el kell magunkat szégyelni annál a gondolatnál, hogy oly elhamarkodva és elbizakodva citáljuk néhány cinikus ember mondását, miszerint gondolkodó, felvilágosodott, tanult ember isten-eszmében nem hihet; mert ezekre az alakokra, kiket szerencsém volt ezúttal elősorolni, csakugyan nem mondhatja senki, hogy szűk látkörű, koruknak előítéletét bíró, gyenge szellemű emberek voltak.

Ha egy Sokrates, Seneca, Descartes, Spinoza, Kant vagy Lessing ma feltámadna, bizony félek, hogy gondolkodni tudó agyukkal még ma is meghaladnák a kor szellemét. Ha eszembe jut e nagyszabású emberek imponáló erkölcsi tökélye, Kantnak amaz örökbecsű szózata, hogy úgy cselekedjünk, miszerint cselekvésünk maximája *általános törvény-elv* lehessen – szégyenkezve gondolok a mai erkölcsökre, de különösen a mai irodalom egy kedvelt ágára, mely csak nemrégben egy előkelő, tehetségesnek mondott modern író majdnem becsukásra juttatott! Ha eszembe jut a régi sokratesi iskola, ahol a fiatalságot jellemre és kötelességszerű élnitudásra tanították – bizony szinte kicsordul a könny a szememből. S ezért vagyok én néha zavarban, midőn következetes haladást hirdető teoriákról kell beszélnem! Mert nem kell azt hinnünk, hogy a minden ideáltól való frivol megszabadulás törvénytelen haladás. Ez csak a másik szélsőségtől eredő reakció, vagyis egy rohamos nekiiramodás szülte *félrelépés*. És majd ha a haladás körforgó kereke ismét nagy arányokban, még pedig egy fokkal tisztább világításban veti fel a múlt, erkölcsöt dicsőítő theista bölcsészetét, akkor áldozunk csak igazán a *normális* haladásnak.

De ne csak a kimondott, vagy már a történelem birtokában levő filozófusokat nézzük, hanem korunk komoly gondolkodóit és íróit, és tapasztalni fogjuk, hogy a *magasabb embert nevelő és termelő* irodalom nem az atheizmus alapján épült fel, hanem éppen a filozófiai alapon nyugvó felvilágosodott theizmuson. Ha egy héten egyszer, vagy legfeljebb kétszer – száraz tartalmú,

cinikusan naturalisztikus humorú, mondhatni drasztikus irányú napilapjainkban meg-megjelen egy-egy lélekemelő, igazságot és magasabb erkölcsiséget hirdető, szíveinkhez szóló és szinte megnyugtató magasabb irodalmi munka (mint amilyen a többek között az Újságban Quintus irodalma), méltóztassanak megfigyelni, hogy vajjon ez az irodalom az atheizmusnak rideg alapján áll-e?! Nincs rá eset! Az eszünkhöz, értelmünkhöz, tudásunkhoz szólhatnak kiváló materialisztikus munkák is, – ha nem direkte magát az egyéniségünkkel ellenkező materializmus tanát fejtegetik előttünk, – de a szívünkhöz, a lelkünkhöz, az igazi igazságérzetünkhöz ismétlem hogy soha! Eszes, kutató, jellemes, erőteljes szellemű embereket nagyon is produkálhat a materializmus, de azt a bizonyos magasabb fantáziájú, ideálokért lelkesülő és átszellemült reformátorokat, kik épen az eszmék nemesítése által vannak hivatva előre vinni a világot – soha!

Az igaz, hogy azt szokták mondani, hogy a mai felfogás szerint az az igazi, az a magasabb, önértetesebb ember, aki Isten nélkül tudja kötelességekkel telt útját bejárni! Micsoda gyermekes gyávaság jutalomért és földöntúli reményésekért járni a becsület és humanitás útján! Csakhogy, mélyen tisztelt Közönség, ez a hangzatos frázis nagy tévedésen alapul. Az igazi kereszténylelkű, humánus ember sohasem a maga érdekében vallja és hirdeti a végigazságszolgáltatást, hanem mindig a nyomorúságban sínylődő *felebarát* számára, kinek nyomorúságát már semmiféle földi hatalom meg nem változtathatja!

A világtörténelem legszebb és legértékesebb lapjai által megpecsételt humanitás sohasem *önámításból*, a *maga* számára prédikált, hanem a legsúlyosabb skepticizmussal is szembeállva, az *embertárs* részére követelte az Istent! Nem gyávaság, nem gyermekes jutalomváras tehát a vallásos felfogás, hanem igazságérzetünk szülte legmagasabb humanitás.

Ezért megfoghatatlan előttem, hogy korunk leghumánusabbnak tartott mozgalma, mely minden embernek *egyenlő* boldogságára törekszik, oly könnyen belenyugszik a nagy ideálokért küzdő emberiségnek legnyomorultabb állapotába! Vajjon ha e

mozgalomnak legvérmesebb reményei teljesednének is, tudnánk-e egymás egyenlő- de csak ideig-óráig tartó – szerencséjének örülni, ha a materializmus törekvése szerint mind arról leszünk majd meggyőződve, hogy nyomorúságban sínylődő embertársaink (mert az anyagiak rendezése után még temérdek változhatatlan nyomorúság marad ám e földön) soha és semmi körülmény között sem kaphatnak igazságszolgáltatási*

De azért kötelességemnek tartom megemlíteni, hogy a szocializmus által felkapott atheista bölcsészetet is méltóztassanak áttanulmányozni; meg pedig Nietzschét, Schopenhauert, Büchnert, Hartmannt, Moleschottot, stb. Nagyon sok bölcs és hatalmas igazságot lehet ezektől tanulni, melyekéi e modern világban már nem nélkülözhetünk. Keménynélküli sötét teoriájuk pedig csak még jobban kidomborítja az előbb említetteknek ragyogó theizmusát.

De különben is legyen szabad szerény, de tántoríthatlan nézetemmel végezni mai előadásomat; társadalmunk lassú, vagy nagyon is rohamos, gondolkodás nélküli haladásának, erkölcsünk tökéletlenségének, korunk bántó cinizmusának, szóval rövid látó szemünknek és rosszul-halló füleinknek a filozófiai gondolkodásmód hiánya az oka, mely szomorú állapot megszüntetésére elsősorban a filozófia tanulmányozása fog vezetni. De miután sohasem a puszta *tudás*, vagyis a tények tudomásulvétele az élethez szükséges bölcsesség, hanem mindig a tanultakban való helyes *látni-* és *ítélni* tudás, méltóztassanak teljes tárgyilagossággal, egyéni hajlamaikkal az olvasottak felett gondolkodni is; hogy így a theizmus eszméjét is ne csak mint egy ilyen tendenciózus előadásból merített, tetszetős történelmi folyamatot akceptálják, hanem mint önerejükől felfedezett *igazságot* bírassák. Ha pedig tanulmányozásuk végén az ellenkező meg-

* Hiszen ez majdnem olyan kegyetlen felfogás mint az orthodoxiáé! Mely viszont feltételezi rólnnk, hogy mi boldogok lehetünk egy fényes menyországban, ha ugyanakkor felebarátaink egy része örök kárhozra lesz ítélve.

győződésre jutnának – inkább fogadják el meggyőződésből az atheizmust, mintsem hogy színleg vagy tájékozatlanságból legyenek csak a theizmus hívei! Sokkal nagyobb és hatalmasabb ezen nagy elméket foglalkoztató eszme, semhogy ezt a lekicsinylést eltűrhetné!

Csak egyet vagyok bátor megjegyezni: *misszió*nak tekinteni és hangosan hirdetni *nem* célszerű az atheizmust, mert mint említettem, erősen ellenkezik korunk altruisztikus, szociális törekvésű szellemével.

A filozófia történetét még azért is tartom nagyon tanulságosnak ránk nézve, mert egyes irányzatai utat mutatnak a helyes socialis munkára. A mai socializmus erőszakkal, tüntetésekkel, szüntelenül a jogokat hangsúlyozva akarja kicsikarni programjának elfogadását. A nagy filozófiai mozgalmak, melyeknek végső gondolatuk szintén az emberiség egyetemes boldogulása volt, még pedig nemcsak az eszmék rendezésében, hanem igenis az anyagiak javításában is; melyeknek alapja a görög bölcsészet és kifejlődése tagadhatatlanul a szabadelvű keresztény szellemhez közelítő modern theista mozgalom – sohasem az erőszaktól és kiköveteléstől reménylették az állapotok megváltozását, hanem mindig az ész, szellem, – de különösen a *jellem* reformációjától, mely egyúttal a szív átmelegedését is eredményezi. Az a bizonyos «sokratesi fegyelmezettség», mely még igazságunk tudatában is önmegtagadásra, egy önérzetes visszavonulásra (nem az *eszméink*, hanem a *személyünk* visszavonulására) késztet bennünket; az a sokat kigúnyolt «jézusi alázatosság», melyet szeretnének az emberek gyávaságnak és fanatikus bornírtságnak deklarálni – merem állítani, hogy *nem is alázatosság!* Rosszul mondja az evangélium. Hanem épen egy magasabb fokú bátorság, *merészebb feltevés*, mely ösztönszerűen érzi, hogy erős és komoly magvető munka mellett nem szükséges még tülekedő harcba is vegyülni! A mienk a lankadhatlan, de csendes harc – a végkierőszakolást azonban bátran bizhatjuk az igazságra! Ennél biztosabb harcost úgy sem találhatunk soha.

Az igazi filozófia nem is fektethet súlyt, nem is óhajthatja

az erőszakosan kicsikart haladást; mert abból a valódi, *egyetemes eszmeemelést követelő* fejlődésnek haszna úgy sem lenne. Természetesen e fejtegetésekre azt; feleli a mai szocializmus, hogy hát miért nem rendezte e régóta fennálló mérsékelt jézusi vagy tolstoji szocializmus a javításra váró viszonyokat? Egyszerűen azért nem, mert nemcsak hogy «régóta» nem áll fenn ezen irány, hanem egyáltalában *még meg sem kezdődött!* Amit Sokrates, Jézus, Spinoza, Mendelssohn Mózes, Channing, vagy a többi liberális vallást hirdető nagyok mondtak, azt egy-egy magasabb lelki ember átvette ugyan, de a *köztudatban* vagy pláne a *gyakorlatban* a *kellő* mértékben még sohasem nyilvánult meg. A jézusi eszmét inkább csak felekezeti formákba szorították, s a követők inkább a *szertartásoknak* hódolnak, mint magának az eszmének! Ezért van, hogy vagy túlságosan orthodoxok a keresztények, vagy az úgynevezett «szabadgondolkodók», vagyis atheisták táborát szaporítják. Spinoza és Mendelssohn Mózes nagy és hivatott népe sajnos szintén többnyire vagy az orthodoxiába merül el, vagy – Spinoza és követői magas filozófiája helyett – a *Marx-féle* haladásnak hódol.

Tisztelet és hódolat azoknak az irodalmi társaságoknak, melyek úgy a keresztény gondolatot, mint az *eredeti*, theizmuson alapuló zsidó eszmét korunk haladásával megegyeztetve, *tovább* akarják folytatni és mind magasabbra fejleszteni! Mert ismétlem, *ez* az eszme: a liberális valláson alapuló szocializmus eszméje még *nincs* kipróbálva, csak időnként felvetve.

Tehát erre a *csendes* munkára, erre a filozófiai magaslaton álló *nyugodt* szocializmusra kérjük a magyar nők hathatós és *alapvető* munkáját. Ez a szocializmus dokumentálja egyúttal korunk ébredező békemozgalmának jogosultságát is.

Az atheizmus szülte szellemi forradalmak többnyire *vérontásra* vezetnek, de a theizmus által támogatott megfontolt haladás *a minden körülményekben kötelező* emberszeretetet hirdeti.

MODERN «SZABAD GONDOLAT» ÉS REFORMÁCIÓI HALADÁS.*

Ha hinnék a rossznak és a sötétségnek prsedestinációszerűségében, úgy azt mondhatnám, hogy a konservatív bigottizmust azért teremtette az Úr Isten, hogy rugója és indító oka lehessen annak az elégedetlenség érzetnek, mely a világot ős időktől fogva lépésről-lépésre vezeti. De miután minden igrvekezetem dacára csakis az emelő és művelő tulajdonságokat tudom mint magasabb helyről jövő céltudatos rendeltetéseket elismerni – magát ezen kötelező elégedetlenséget tekintem azon magasabb újmutatásnak, mely idővel kivezeti társadalmunkat az embercsinálta orthodoxia sötétségéből.

Csak hogy ezen elégedetlenség kétféleképp jelentkezik. A *korlátlan szabad gondolat* hatalmas áramlatában – mely különösen korunkban ölt nagy arányokat – és egy másik, talán régibb keletkezésű, a szó legértékesebb értelmében vett antique eredetű haladásban: *a történelmi reformációnak mellőzött haladásában*, melyről talán érdemes e liberális, de örök ideálokért lelkesülő kis templomban bővebben szót emelni.

Mellőzöttnek mondom e reformációi haladást, mert nemcsak, hogy a modernül haladó világ nem veszi figyelembe létezését, hanem még azon egyházak is, melyek a reformáció nevét viselik, többé-kevésbé nem annyira a reformáció *haladását*, folytonos fejlődő képességét, hanem ennek inkább sajnálatos és abnormis megállapodottságát hirdetik. És ha nem támadnának ezen fele-

*A Dávid Ferenc-Egylet márciusi ülésén tartott előadás.

kezetekben is modern gondolkodású, haladó egyházi és világi férfiak, kik sokszor egyházuk ellenére folytatják a vallási alapon álló fejlődést; ha itt-ott a közéletben meg nem érintene nagy ritkán egy-egy reformációi áramlat bennünket, vagy szabadelvű kis egyházunk, egyletünk nem hirdetné folyton az örök reformációi munkát, bizony meg is feledkeznénk a XVI. század hatalmas és geniális szelleméről.

Mert a reformáció szelleme épen abban különbözik az orthodox kereszténységtől – és annak is köszöni megszületését – hogy a korhoz mérten, mindig *változtató* és *reformáló* a szándéka. De hogy mégis miben különbözik korunk modern, úgynevezett szabad gondolatától, azt a következő kis tanulmány által – mely ugyan teljesen mellőzi a történelmi színezetet – szeretném kimutatni.

A ma uralkodó úgynevezett szabadgondolat első sorban magát a valláseszmét tartja, feleslegesnek és hadjáratát többnyire ez ellen kezdőkig. A reformációi haladás csak a vallás *kinövéseit*, úgymint felekezeties szellemet, babonát és szűklátkörű fanatizmust!; pusztítja, hogy az egyetemes vallásosságot a tudományos fejlődéssel lépést tartó egyéni hitet annál jobban támogathassa.

A szabad gondolat legtöbb híve magát a hazafias érzést tartja elavultnak és az egyetemes emberi törekvéseket, a nemzeti érzés kiszorításával véli elérni. A reformáció igazi képviselője csak a szűklátkörű sovinizmus ellen foglal állást, mert a nemzeti érzésen keresztül is átérzi a világpolgárság keresztény gondolatának fenséges és kötelező voltát. S míg a modern szabad gondolatnak ennél fogva inkább kozmopolita színezete van, a reformáció, táglátkörűsége, sőt sokak szerint eretneksége dacára, már kezdetekor szeretetteljesen aklimatizálódott az őt befogadó nemzeti élethez.

Így lett a reformációból «francia hitújítás», «svájci reformáció», vagy tipikus és önérzetes «magyar vallás», mely elnevezések mutatják, hogy ezen egyetemes ember szeretetet hirdető,

külső ceremóniák, sőt válaszfalak létjogosultságát tagadó liberális haladás mindenkor meg tudta egyeztetni az «egy akol és egy pásztor» krisztusi fogalmát nemzetének a szeretetével!

A modern szabad gondolat magát az abszolút erkölcs létezését tagadja s látva, hogy az erkölcs szent nevében a konzervatív társadalom tényleg mennyi leplezett és diszkrétén dekorált erkölcstelenséget szentesít s hogy e cinikus megrendszabályozott erkölcsnek mennyi és mekkora a tragédiája mindenfelé – nyílt homlokkal hirdeti a leplezetlen és dekorátlan erkölcstelenséget, mely a tragédiák eltiprott áldozatai helyett nyíltan, jogosan és felemelt fővel tévedő embereket teremt. Szóval az erkölcsnek egyetemes és mindkét nemre kiterjeszkedő emelése helyett a materializmus, naturalizmus és realizmus szent nevében egy még általánosabb erkölcsi sülyedést hirdet. A reformáció magas haladásának alapköve maga az abszolút erkölcs fogalma. S nem hogy a társadalmakban élő kevés és, *fonákul jelentkező* erkölcsi érzést is ki akarná pusztítani hanem inkább az előbb említett egyetemes erkölcsi színvonal emelésével szeretné a mostani lelkiismeretlen intézményeket, hagyományos, cinikus felfogásokat és az ezekből eredő elkerülhetetlen tragédiáikat kiirtani.

Ennélfogva a «szabad gondolat» erkölcsi, vezetés és erkölcsi irodalom helyett az úgynevezett «szép» kultusszal kívánja nemcsak az intelligens társadalmak, hanem, a népet is vezetni; míg a reformáció szelleme ellentmondva a chablonos «érdeknélkülinek» hirdetett «szép» kultusznak csak az erkölcsi tökélyben találja meg a «szép»-nek *igazi* fogalmát s ennélfogva nagy súlyt fektet úgy az erkölcsi nevelésre, mint az erkölcsös irodalomra, mely azonban világért sem azonos a konzervativizmus felekezeti nevelésével és bigott irodalmával.

S miután a modern szabadság tagadja az erkölcsi tökélyen alapuló szépnak abszolút irányát, a művészetre nézve is felállítja azon szabályát, mely szerint kiszabott erkölcsi célt nem szolgálhat a modern kultúra. A reformációi haladás is elismeri úgy az irodalomnak, mint a művészetnek független és szabadvoltát, de miután *magát a független szabadságot* ruházza

fel *nagy kötelezettségekkel*, az összes szabadságot szolgáló irányoktól megköveteli, hogy *öntudatosan* működjenek, tehát *nemes célt* szolgáljanak. Sőt miután a «művészet» elnevezést is megtagadja az alacsony célokat szolgáló irányzatoktól, ezzel is szerencsésen oldja meg a művészetnek *szabad* – és mégis egy bizonyos *irányt* szolgáló voltát.

A modern liberalizmus erőszakos *külső* változtatásokkal, Marx-féle hangulattal kívánja a régi elavult társadalmat reformálni – a reformáció liberalizmusa a fősúlyt a szellemi és erkölcsi megújulásra fekteti, egy magasabb és nemesebb világnézettől követelve a szebb és logikusabb jövőt.

Ennélfogva a modern szabad gondolat inkább forradalmi, sőt nem egyszer boszút lihegő elégedetlenség – míg a reformációi gondolat inkább csak szenvedő, töprengő s bár *a reformálásról le nem mondó*, de tulajdonképpen *megbocsátó* elégedetlenségnek a szimbóluma, mely, alapjában véve a *világbéke* krisztusi gondolatát szolgálja.

Mindkét elégedetlenség *azonnali* inunkat követel, csakhogy míg a modern szabály gondolat rögtön magát a fősúlyt akarja fölforgatni, átváltozhatni, anélkül hogy szükségesnek látná egy erkölcsmesítő következetes munkával a szabadság nagy feladatához előkészítem az egyesek lelkét, – mert a szabadság nemcsak kívánatos *jog*, hanem egy kötelező *feladat* is, mely hatalmas kötelességtudással 'és felelősségérzettel kell hogy járjon – addig a reformáció szelleme rétegről-rétegre tervezi a reformáló munkát, hogy mint a szőlőtmívelő, lelkiismeretes földmunkás, minél mélyebben kezdje az átváltoztató és felforgató, úgynevezett «rigolirozó» munkát.

Ennek következtében a modern szabadság a rendesnél féktelenebb, merészebb, kissé cinikusan érzéketlen embereket nevel, kik semmiféle úgynevezett természetfeletti erőben nem hívén, erőszakos kiköveteléssel, végkierőszakolással gondolják ügyüket szolgálni. A reformációi szabadság célja szintén haladó és bátor; de egyúttal meggondolt, sőt óvatos, egy bizonyos *nemes politikát* üző emberiséget teremteni, melyet a függet-

lenség tudata nem féktelen szabadságokra, hanem elsősorban *saját indulatainak önkényt való meg zabolázására* vezet és ennél fogva nyers erővel sohasem dolgozik.

Tehát ismétlem, míg az egyiknek a szabadság tudata inkább csak örvendetes *jogot* biztosít, addig a másiknak elsősorban súlyos *kötelezettséget* jelent.

Mindkét haladás a tudományos kutatást és fejlődést tűzte ki céljául. Csakhogy míg a «szabad gondolat» e kutatás és tanulás folytán mint látjuk a *tagadás szellemét* eredményezte az emberiség számára, addig *ugyaneből* a tanulmányozásból, *ugyanolyan* intelligenciával kutatva – dogmát és babonát elvetve – *hiterősítést* nyert és ad a reformációi szellem. Ennek óriási jótékony és altruisztikus voltát pedig még eddig nem sikerült ledönteni a szabad gondolatnak!

Ennél fogva a modern haladás a Schopenhauer, Büchner és Darwin filozófiájára támaszkodik, ezen utóbbi nagy szellemnek is csak a materializmussal megegyező nézeteit fogadva el; a reformációi haladás ellenben Leasing, Descartes, Leibnitz és Kant theistikus filozófiájának a szerencsés kiegészítése. Miután pedig nemcsak mi szentimentális asszonyaik, hanem a Magyar Filozófiai Társaság legutolsó közgyűlésének" elnöki megnyitója is erősen hangsúlyozta, hogy az igazi filozófiai műveltség tulajdonképpen csak az aristotelesi bölcelet alaphangjaiból, tehát a *theistikus* filozófiából eredhet – míg a materialistikus szabad gondolat imponáló volta dacára határozottan mellőzi a filozófiának magas röptű, átszellemült műveltségét, addig a reformációi haladás főjellemonása a *magasabb irányban* bölcselkedő műveltség, mely nemcsak a kézzelfogható tudás határáig végzi el munkáját. Hogy *mit* jelent a filozófiai műveltség egy nemzet életében, azt épen e műveltség *hiánya* mutatja hazánkban legtipikusabban!

Már most ezen fejtegetésekre azt lehet mondani, hogy ez mind szép így elmondva, de hát a XVI. század reformációja – élén az ismeretes reformátorokkal – valamint a későbbi hivatalos reformáció nem mindig ezen képzeletben

elő tudományosan fejlett, haladó és filozófiai hajlamokkal bíró békés reformációt képviselték. És ez igaz is. De egy eszmét sem szabad a képviselők gyenge vagy gyarló tulajdonságaiból megítélni. Egyetlen egy eszmét sem képviselt még tökéletesen a gyarló emberiség. És ennél fogva nagyon valószínű, hogy az előbb tárgyalt modern liberalizmus atheizmusát, materializmusát és naturalizmusát szintén egyes képviselők torzították el ennyire.

De azért egy-egy eszme különböző prófétáit *együttesen* szemlélve, a bennök elosztott ós szétszórt igazságokat összegezve körülbelül mindig feltaláljuk magának az eszmének együttes és általános typusát. A XVI. század reformátorai pl. különböző egyéniségük dacára *egy-egy* tulajdonságban, *egy-egy* gondolatban határozott reformációi eszmét és typut képviseltek. Zwingli *tudományos műveltsége és tág látköre*, Kálvinnak *egész a túlságig kifejlett erkölcsi érzete*, mely szinte a kegyetlenségig kérlelhetlenné tette őt, Luthernek *óriási hite, tántoríthatatlan lelkiismerete*, mindenben *nyílt és őszinte fellépése*, mely korszakának óriásává avatta őt, valamint Servét Mihály és Dávid Ferencnek rajongó *szabadság hite*, örökös *haladást* hirdető theoriája és mélységes – az okok legvégére pillantó – *filozófus lelke* együttvéve elejbénk állítja a reformáció hatalmasan imponáló fenomenális eszméjét, melynek folyton tanuló, haladó és tökéletesedni vágyó tulajdonságánál talán csak *hite* és *erkölcse* lehet még erősebb!

Hogy az előbb megemlített erkölcsösség szülte túl lépést, fanatizmust excuzáljam, azt hiszem nem szükséges tünetően hangsúlyoznom, hogy egy-egy újabb eszmében jelentkező rideg álláspontú fanatizmus (mert van meleg szívű áldásos fanatizmus is) sohasem magának az *újabb*, tehát természetyszerűen *szabadabb* eszmének a productuma, hanem mindig a faképnél hagyott régi eszmének egy-egy csökönnyös, megragadt, elavult gondolata. A genfi reformációban történt merevségek – melyeket annyiszor szemünkre hánynak a szabad gondolkodók – félreismerhetetlenül még a *középkori* eszmének sajnálatos hagyatéкаи

voltak, melyeknek a reformációi gondolatokhoz már a logikai következtetés folytán sem lehetett semmi közük.

És e tekintetben pártul kell ismét fognom a szabad gondolat eszméjében is fellépő fanatikus egyoldalúságot. Ahogy lehetetlen, hogy a reformáció szelleme kegyetlenségre és türelmetlenségre ösztönözzön valakit, ugyanúgy lehetetlenség, hogy a modern szabad gondolatban jelentkező *egy kaptafára* való mérés (mely szerint a tanult és felvilágosodott embernek okvetlen atheistának és kozmopolitának kell lennie, a vallásos vagy hazafias lélek pedig modern szellemű nem lehet), szóval a lélek különböző egyéniségének és hajlamának letagadása és az a bizonyos zsarnokság, mely az egész táborat *egy* zsinórral szeretné kormányozni, bizonyára nem a szabadság és felvilágosodottság fegyvere, hanem bármilyen, különösen hangozzék is, *ugyanannak* a középkornak a kezevonása, mely joga ellenére a genfi reformációt is befolyásolta.

Az egyetemes reformáció örök gondolata, tulajdonképpen magának Jézusnak a gondolata. Mert világért sem úgy áll a dolog, hogy Jézus egy változatlan és mozdulatlan «egyházat» alapított, melyet aztán az eretnek reformátorok erőnek-erejével és szükség ellenére megformáltak; hanem az én képzeletemben *már maga Jézus* e hatalmas kezdeményező – egyszersmind első és leghatalmasabb reformátora saját időnként megrögzött egyházának is! Mert hiszen a későbbi reformátorok mindig ezen *ős reformátor* eredeti szavaival és tetteivel döntötték le egyes dogmák és ceremóniák uralmát és hozták létre koruk időszerű reformációját. Nem *újítottak* tehát, hanem mindig csak visszavezettek.

Innét kaptuk azt az érdekes és csodálatos *ósi gondolat*on alapuló haladást, vagy mondjuk *haladáson* alapuló *eszmény estett* konservativizmust, mely szerint a normális fejlődés tulajdonképpen mindig a régmúlt idők egy-egy tisztább és emelkedettebb, *korszakot meghaladó* gondolatát hozza egy-egy fokkal tökéletesebb minőségben és nagyobb arányban a felszínre!

Talán e pontnál meg is állhatnánk! Talán ez magának

a reformációnak eltalált jellemzése!! Az ős ember örök ideáljainak örökösen a fejlődő korhoz kötelező *felvetése*, de sohasem elvetése!

Korunk egyik legnagyobb szónoka: Mrs. Chapman-Catt – ki a háború és a nők címen néhány nap előtt tartotta Budapesten beszédét – erősen hangsúlyozta, hogy a régmúlt idők primitív társadalmában ösztönszerűen megvolt a férfiak és nők közötti nemes színvonalú egyenrangúság; és csak egy későbbi álfejlődés folytán szüntette meg a féltékenykedés, gyűlölség vagy cselszövés e természetszülte egyenlőséget.

Mi más tehát a mai modernnek nevezett nőmozgalom is, mint a régmúlt idők igazságának *jogos reformációi alapon* történt felvetetése?! És így elsősorban épen ezen ős-mozgalom nem zárkozhatik el az örök ember örök ideáljainak: a vallás, etika és hazafiasság érzetének befogadásától!

De hogy visszatérjek témámhoz, ezt a szerintünk törvényszerű haladást és *örökös, soha meg nem szűnő reformációt* a testületek és egyházak között határozottan unitárius egyházunk és unitárius egyletünk képviseli legfeltűnőbb és legtipikusabb módon, Servét Mihály, Dávid Ferenc és mostani nagyjaink jóvoltából!

De távol legyen tőlem azt állítani, hogy a reformációnak e hatalmas áramlata csak nálunk nyilatkozik meg jelentékenyen! Mikor gyönyörködve halljuk a legorthodoxabb kereszténység ihletett papját és szociális munkását, amint haladásról, fejlődésről, elavult korlátoknak *szükségképeni* megszűnéséről beszél – tudjuk (bár tudná ő is), hogy e szellem a reformáció hatalmas szelleme!

Mikor ugyanezen orthodoxiának másik nagy egyházi embere, felekezetének ellenére a nő és anya jogainak megszerzéséért folytatott igazságos munkát támogatja és mikor az úgynevezett konzervatív író tollából felcsillámlik a tökéletesítés, javítás és erkölcsi emelés rajongó vágya, gyönyörű törekvése – tudjuk, hogy ez is a reformáció szellemének a megilletésétől ered.

Vagy midőn megilletődéssel tapasztaljuk, hogy a nem

keresztények hatalmas serege is, szakítva rideg és tudományellenes orthodoxiájával, de azért visszahódítani kívánván úgynevezett «szabad gondolkodói) hitsorsosait az ősi táborba, – Spinoza istenhívő, de babonától ment magas filozófiájához hívogatja őket, tudjuk és érezzük, hogy elsősorban ez is a reformáció felekezetiességen felülemelkedő egyetemes áramlatát jelenti!

És végül, midőn örömmel látjuk, hogy az atheisták és materialisták táborából önszántából, meggyőződésből hátrál egy lépéssel a komoly munkás – tudjuk, hogy ezt az öntudatos lépést is a reformáció szent lelkének köszönhetjük. Csakhogy vigyázzon az esetleges követők serege, nehogy *nagyot* lépve hátra, véletlenül épen a reformáció szellemét ugorja keresztül s egyenesen a konzervativizmus legközepébe lépjen *vissza*.

Ismétlem, hogy a legmélyebb hit és legerősebb erkölcsi és nemzeti érzés – a haladás és fejlődés teoriájának befogadása nélkül képtelen lesz a mai tudományosan fejlett, felvilágosodott korszakban áldásosán működni. De viszont teljes lelkemből hiszem, hogy hiába a legrohamosabb tudományos fejlődés, művelődési haladás, ha ennek alapjául egy *logikus* és emelkedett szellemű hitet, *kötelező* erkölcsi érzést, *fanatizmus nélküli* tisztán látó nemzeti gondolatot és egy *ezen keresztül vezető* egyetemes emberi szeretetet fel nem tudunk mutatni!

Mert március *altruistikusan* nemzeti gondolatának: a «szabadság, egyenlőség és testvériség» harcias, de tulajdonképen békés fegyvereket és békés megoldást követelő fogalmának egyedül csak a reformáció krisztusi csatája felelhet meg igazán!

AZ ANDESEK KRISZTUSA.*

Áhítatos megilletődés fog el, midőn a mai háború-hírek-től izgalmas, lázongó, örökösen versengő és egymáson nyerészkedő világ közepette rá esik pillantásom az előttem fekvő kis francia füzet Krisztus-képére, melynek mását szerencsés vagyok bemutatni a «Nemzeti Nőnevelés» tisztelt olvasóinak.

Dacára materialisztikus és a keresztény eszmét lekicsinylő «túlhaladt» korszakunknak, merem állítani, hogy nem tudunk és nem fogunk tudni soha felemelőbb és nagyszerűbb benyomást nyújthatni épen e cinikus világ számára, mint amilyent ellensúlyozásul egy tipikus és kifejező Krisztus-alakkal nyújthatunk. Ábrázolja ez akár az áhítatos rajongás isten-emberét – akár a tudományos higgadság felekezetiiségen felül emelkedő *isteni* emberét.

De az összes Krisztus-alakok közül a legfenségebb e most bemutatott szobor, mely a Cordillerák legmagasabb csúcsán áll – és Chilét Argentina köztársaságtól elválasztja – 3900 méter magasságban a tenger fölött, *és e két köztársaság feleslegessé vált ágyúinak bronzából* készült.

Szédületes magas és meseszerű – a mai viszonyok között – még gondolatnak is; hát még ha az előttem fekvő füzetből, mint *tényállásról* győződünk meg róla. E szobor előtt el kell némulnia korunk mindenre kiterjeszkedő – már szinte unalmassá és közönségesseé vált – skepticismusának, mely szerint soha semmi rosszon változtatni nem lehet: mert *szen-tesített* és *megpecsételt* öldöklések, erkölcstelenségek, lelkiismeretlenségek stb. «mindig voltak és mindig lesznek». Szánal-

*A «Nemzeti Nőnevelés»-ben megjelent ismertetés.

mas, de épen ennél fogva nagyon *elterjedt* és lépten-nyomon citált felfogás! Valamint e gyönyörű és szent tényállásnál fel kell függeszteni az örökös keresztény vitát is. Mindegy itt, hogy e fenséges modell tulajdonképpen a teológia «logos»-a e, vagy a realisabb gondolkodás béke apostola – elég, hogy Jézus szobra *egyetlen egy helyen* legalább az emberiség *igazi* békéjét és *igazi* szeretetét jelképezi!

De hadd beszéljen maga e kis füzet.

A XIX. század utóbbi hatvan éve alatt, Chile és Argentína gyakran háborúskodtak egymással; és miután a háború szüli az elkeseredést és gyűlöletet – melyek ismét újabb háborúk előkészítői – e két nép javíthatatlan ellenség gyanánt gyűlölte egymást. Különbön így is kívánta ezt a «nemzeti becsület» és méltóság. Régebbi határozat szerint a közöttük lévő határvonalat meg kellett húzniok s e fölötti viszálykodásuk könnyű ürügyül szolgált nekik, hogy szabad folyást engedjenek haragjuknak. 1900 elején tehát, állig fegyverkezve, ismét háborúra készültek; országaikra új adókat vetettek ki hadi készletük kiegészítése céljából s azzal dicsekedtek, hogy ép oly tökéletes, óriási páncélos hajókkal bírnak, mint amilyenekkel a régi, óvilágbeli civilizált birodalmak. Csak arra vártak még, hogy hadseregük teljes számú legyen, hogy aztán egymásra üthessenek, midőn 1900 húsvétján San Juan de Cuyo püspöke, Mgr. Benavente, Buenos Ayresben tartózkodva, a szent hét szertartása gyanánt tüzes felhívást intézett az argentinaiak keresztény érületéhez a béke érdekében s azon óhaját fejezte ki, *bárcsak egy napon Krisztus képmása, lenne elhelyezve* a két országot elválasztó hegylanc csúcán, mely örökre megszüntetné egymás gyűlöletét s öldöklését. Felhívására az Andesek másik oldaláról Chile püspöke, Mgr. Jara felelt; a két prelátus kezdte bejárni országát és hirdetve a békét és kiengesztelődést, járt városról városra, faluról falura, nagy tömeg által hallgatva. Kezdetben csak a papság és a *nők* pártfogollak őket, de las-

sankint a férfiak is hozzájuk csatlakoztak. Mindenfelől kérvények érkeztek a parlamenthez és a közvélemény hatása alatt a két kormány kénytelen volt egy tartós béke alapjának együttes tanulmányozását megbeszélni egymással. Az első szerződés a határ feletti vizsályt az angol király Ítélete alá rendelte; a lehető leggyorsabban megérkezett ítélet mindkét nemzetnek egyenlő részt juttatott a kérdéses kerületből. Megelégedve az eredménnyel és valami ellenállhatatlan érzéstől ösztönözve, a két kormány 1903. év június havában szerződést kötött (ez az első szerződés a világon, mely nem tartalmaz semmiféle kikötést) mely szerint kötelezik magukat, hogy öt év tartamára minden közöttük felmerülő vizsályt *ítélő bíróság* alá fognak vetni. Azonkívül megegyeztek abban, hogy hadseregük egy részét felosztatják, munkában levő hadihajóik készítését abbahagyják és megkisebbitik hadi tengerészetüket. Ezóta annyira csökkentették hadseregük számát, hogy az; csupán mint nemzeti rendőrség működik és hadihajóikat eladták vagy kereskedelmi hajókká alakították át. A chilei nagy fegyvertárból ipariskola lett és a megmaradt, eddig hadügyre szánt pénzösszeggel *közhasznú* dolgokat létesítettek; pl. óriási gátat építettek Valparaiso kikötőjében, az Andeseket vasútvonallal szelték át (Chile fővárosa tehát ma 18 órányira van Buenos Ayrestől); továbbá utakat terveztek, számtalan egészséges és kényelmes lakóházat építettek stb. De az anyagi jólét növekedésénél nem kevésbé értékes eredmény azon változás, mely a két ország lakóinak kölcsönös magatartásából eredt, és ama barátság, jóakarát és bizalom, mely a régi ellenségeskedést felváltotta.

Hasonló szerződést kötöttek a legfőbb nemzetekkel is s így gyakorlatilag megvalósították a béke eszméjét: «ne az erőhöz folyamodjunk, de azon *ítélőbírósághoz*, mely az internacionális összeütközések elintézésére és megszüntetésére alakult».

Most még azon óhajnak kielégítése maradt hátra, melyet 1900-ban Mgr. Benavente fejezett ki, t. i. hogy *bár egy nap Krisztus uralná a két kibékült nemzetet*. Ez eszmének kivételét

egy nő, *Senora de Costa*, a Jézus Anyja Szövetségének elnöke kezdeményezte. Ezen egyesület közreműködésével gyűjté egybe a szükséges összeget és midőn 1903. év május havában Chile képviselői Buenos Ayresbe érkeztek az Argentina köztársasággal kötendő békeszerződés végleges aláírása végett, megmutathatá nekik Krisztus szobrát, melyet e város fegyvertárában az immár felesleges ágyúk bronzából készítették. A szobrot a buenos-ayresi Lacordaire kollégium udvarán helyezték el; most már csak rendeltetési helyére való elszállítása (3900 méter magasságra a tenger színe fölött) maradt hátra; ezt a kormány vállalta el. Először vasúton vitték Mendozáig, innét ágyútalpon azon csúcsig, melyen aztán felállították. Midőn az út használhatatlanná vált már az ösvérek számára, melyeket a szakadékbba való lezuhanás veszélye fenyegetett, a tengerészkatona húzták tovább kötélén. A felszentelés 1904 március 13-án ment végbe óriási tömeg és mindkét ország lakossága jelenlétében. Chile lakosai argentinai területen, ez utóbbiak viszont Chile földjén táboroztak. A hegyek visszhangozták a katonazenekar harsogását, az ágyú is dörgött, de *békét* és nem háborút hirdetve! Azután a legünnepélyesebb csendben leplezték le a szobrot. Midőn a nap lenyugodott, a szertartás megható imával végződött, melyben a két kibékült nemzet kérte Istenét, *hogyan e föld minden nemzete kövesse egy napon az ő testvéries és szeretetteljes határozatukat.*

A szobor a következő felírást tartalmazza: «Előbb dőlnek romba és lesznek porrá e hegyek, semmint Chile és Argentína köztársaság lakói elfelejtenék azon ünnepélyes fogadalmat, melyet Krisztus lábainál tettek egymásnak.»

*

Íme a vallás *igazi* rendeltetése!

Íme a bűnös, lelkiismeretlen vagy legjobb esetben közönyös és passzív szerepet vivő sáros földtekének – egy parányi *fehér* hajléka.

Soha nagyobb áhítattal, de egyúttal soha nagyobb fáj-

dalommal nem szemlélhetjük e legendaszerű szobrot, mint épen napjainkban! Nem tudom, mire ezen sorok nyomtatásban látnak napvilágot, nem folyik-e már nagyban a csatatéren testvéreink vére. Testvéreink! Vájjon a XX. században még mindig csak *hazánkfiait* értjük-e ezen elnevezés alatt? Vájjon nem vagyunk-e még elég érettek arra, hogy a *régmúlt* idők kulturproduktumát: a tízparancsolatot és a 2000 év előtt élt világproféta humanitását és béke-eszméjét megérthessük?!

Mindenütt csak kötelező haladásról és fejlődésről hallunk! Mikor érünk hát vissza a Mózesek és Jézusok haladásához?! ... «Ne ölj» ... «akkor ismernek meg benneteket, hogy tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek».

Tehát ne csak «*nemzetünk, fajunk* vagy *vallásunk* fiait» kíméljük és szeressük, hanem egyszerűen «ne ölj» és «*...egymást szeressétek*».

Ebben az ős egyszerű mondasban rejlik az egész, sokat hangoztatott «jövő»-nek szédületes magas és haladásnak szolgáló programja! És nekünk mégis mindig új próféták kellenek, anélkül, hogy a régieknek soha meg nem testesedett igazságait, igazi haladást szolgáló eszméit, kulturgondolatait *valaha* követtük volna!! De ha esetleg e nagy prófétáinkon is ragadt valami koruk elfogultságából, tévedéséből – bizonyos, hogy ahhoz még ma is vagy görcsösen ragaszkodunk vagy kárhoztatólag folyton ezen rágódunk.

Pedig bizonyos, hogy ezen ős próféták igazságainak befogadása lesz haladásunkban az első komoly, *előre* gravitáló lépés!

Még egy gondolatot legyen szabad felvetnem. Vájjon ha e Krisztus-szobor helyett a felesleges ágyúgolyókból egy nagy *kalapácsot, ásót, kapát*, a technika egy legújabb csodás *gépezetét*, vagy akár a szellemi munka jelét: egy óriási *könyvet* ábrázoló szobor képe állana itt szemünk előtt – a gondolat genialitása és praktikus okossága dacára, tenne-e olyan felemelő és lelket megrázó hatást ránk, mint ezen *magasabb* eszmét és szeretetet jelképező Krisztus-szobor?! Azt hiszem nem.

És ez azt bizonyítja, hogy ezen öldöklő, lelkiismeretlen és erkölcstelen világot nemcsak pusztán a *munka* száraz, idealizmus nélküli *hasznos* korszaka, nemcsak a *technikai* vívmányok és *gépek* diadala és nemcsak a *száraz tudomány* váltja fel – ez magában véve még ekkora metamorfózisra nem is volna képes – hanem a reális, kötelező munka dacára, természet-szerűleg, egy *magasabb és eszményibb világnál* kell bekövetkeznie!

És így formálódik képzeletünkben *minden egyes szentesített, öntudatlan, jóhiszemű lelkiismeretlenségből*, erkölcstelenségből – egy-egy *komoly öntudat építette Krisztus-szobor*; e képzeletünkben sorakozó szobrok seregéből pedig majd azon *egyetemes megváltást* ábrázoló örök szimbólum, mely valóban és végleg lerázva magáról a felekezeti színezetet – de szilárdul megtartva a krisztusi jelleget – faj és valláskülönbség nélkül fogadja árnyékába az egész emberiséget.

Budapest.

TAR T A L O M.

	Lap
A theismus eszméje a filozófia történelmében.....	3
Modern «Szabad gondolat» és reformációi haladás.....	16
Az Andesek Krisztusa.....	25